

MOLIYA BOZORI BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA MUAMMOLI KREDITLAR DARAJASINI PASAYTIRISH VA INSTITUTSIONAL INVESTORLAR ROLINI KUCHAYTIRISH

Sultanov Jahongir Baxrom o'g'li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti magistratura talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada banklarning moliyaviy faoliyatiga muammoli kreditlar (NPL) ta'siri nazariy va empirik jihatdan tahlil qilinadi. Muammoli kreditlarning oshishi bank rentabelligi, kapital yetarliligi va likvidlik ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi asoslab beriladi. 2022–2024 yillar ma'lumotlari asosida tijorat banklari kredit portfeli va NPL dinamikasi baholanib, risk-menejment tizimining ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: Muammoli kreditlar (NPL), kredit portfeli sifati, bank rentabelligi, kapital yetarliligi, risk-menejment.

Bank tizimi zamonaviy iqtisodiyotning moliyaviy arxitekturasida markaziy o'rin egallab, jamg'armalarni investitsiyalarga transformatsiya qilish orqali iqtisodiy o'sishning uzluksizligini ta'minlaydi. Kreditlash jarayoni banklarning asosiy daromad manbai bo'lishi bilan birga, eng katta risk manbai ham hisoblanadi. Ayniqsa, kredit portfelinin sifati bankning moliyaviy barqarorligi, kapital yetarliligi va uzoq muddatli rivojlanish strategiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, muammoli kreditlar (non-performing loans – NPL) darajasining oshishi bank tizimi uchun tizimli xavf omiliga aylanishi mumkin.

Muammoli kreditlar ulushining ortishi bank aktivlari sifatining yomonlashuvi va kredit riskining realizatsiyasi natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Kreditlarning qaytmasligi yoki uzoq muddatli kechikishi bank daromadlarining qisqarishiga, zaxira ajratmalarining oshishiga hamda sof foydaning kamayishiga olib keladi. Bu jarayon o'z navbatida bank kapitalining yemirilishiga, kreditlash hajmining qisqarishiga va moliyaviy vositachilik funksiyasining zaiflashishiga sabab bo'ladi. Natijada, bank tizimidagi muammolar real sektor faoliyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatib, iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, muammoli kreditlar darajasi makroiqtisodiy sikllar bilan chambarchas bog'liq. Iqtisodiy pasayish davrlarida korxonalar va aholi daromadlarining kamayishi kredit to'lov intizomini susaytiradi, bu esa NPL ko'rsatkichining oshishiga olib keladi. 2008–2009-yillardagi global moliyaviy inqiroz hamda pandemiya davridagi iqtisodiy cheklovlar ko'plab mamlakatlarda bank kredit portfelinin sifati keskin yomonlashganini ko'rsatdi. Shu bois muammoli kreditlar nafaqat mikro darajadagi bank muammosi, balki makroiqtisodiy barqarorlik omili sifatida ham qaraladi.

Banklar zamonaviy iqtisodiyotda moliyaviy vositachilikning asosiy instituti sifatida resurslarni qayta taqsimlash, investitsiya jarayonlarini rag'batlantirish hamda iqtisodiy o'sishni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Banklarning moliyaviy faoliyati depozitlar jalb qilish, kreditlash, investitsion operatsiyalar va to'lov-hisob-kitob xizmatlari orqali shakllanadi. Mazkur operatsiyalar ichida kreditlash banklarning asosiy daromad manbai bo'lishi bilan birga, eng yuqori risk darajasiga ega faoliyat turi sifatida e'tirof etiladi. Shu sababli kredit portfelining sifati bank moliyaviy barqarorligining fundamental indikatorlaridan biri hisoblanadi.

Xalqaro amaliyotda muammoli kreditlar (non-performing loans – NPL) sifatida asosiy qarz yoki foiz to'lovlari 90 kundan ortiq kechiktirilgan kreditlar e'tirof etiladi. Choudhry [1] kredit munosabatlarining shartnomaviy tuzilishini tahlil qilib, kredit muddati, qaytarish mexanizmi (bullet va amortizatsion to'lov shakllari), foiz stavkasi va asosiy qarz miqdori kredit riskining shakllanishida hal qiluvchi elementlar ekanini ta'kidlaydi. Uning fikricha, kredit shartlarining noto'g'ri baholanishi va qarz oluvchining to'lov qobiliyatini yetarli darajada tahlil qilmaslik muammoli kreditlarning ortishiga zamin yaratadi.

Muammoli kreditlarning bank moliyaviy ko'rsatkichlariga ta'siri masalasi empirik tadqiqotlarda keng o'rganilgan. Ozili [2] banklar aktivlari sifati va rentabellik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilib, NPL darajasining oshishi bank foydaliligini pasaytirishini va kapital yetarliligi ko'rsatkichlariga salbiy bosim o'tkazishini asoslaydi. Tadqiqot natijalari muammoli kreditlar ulushining yuqoriligi banklarning investitsion jozibadorligini pasaytirishi va moliyaviy tizim barqarorligiga xavf tug'dirishini ko'rsatadi.

Nguyen [3] tomonidan olib borilgan zamonaviy tadqiqotlarda kredit riskini boshqarishning preventiv mexanizmlari – kredit portfelini doimiy monitoring qilish, erta ogohlantirish tizimlarini joriy etish va stress-test amaliyotlari muammoli kreditlar ulushini kamaytirishda muhim vosita sifatida baholanadi. Muallifning ta'kidlashicha, kuchli risk-menejment tizimi banklarning ROA va ROE ko'rsatkichlarini barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

Do, Ngo va Phung [4] muammoli kreditlarni bank faoliyatining sifat ko'rsatkichi sifatida tahlil qilib, kredit siyosati va makroiqtisodiy sharoitlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlagan. Ularning fikricha, banklar kreditlash hajmini oshirish va riskni minimallashtirish o'rtasida muvozanatni saqlashi lozim. Muammoli kreditlar darajasining ortishi aylanma mablag'lar boshqaruvi va likvidlik ko'rsatkichlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Singh, Basuki va Setiawan [5] esa bank infratuzilmasi transformatsiyasi, raqamli texnologiyalar va tartibga solish talablarining kuchayishi sharoitida muammoli kreditlarni boshqarish masalasi yanada dolzarblashayotganini ta'kidlaydi. Ularning tadqiqotlari NPLni samarali boshqarish banklarning aksiyadorlar qiymatini oshirish va bozor pozitsiyasini mustahkamlash uchun zarur shart ekanini ko'rsatadi.

1-jadval

Tijorat banklari bergan kreditlar va muammoli kreditlar ulushining tahlili(mlrd. so'm)

№	Banklar nomi	Kreditlar, Muammoli kreditlar ulushi (NPL)					
		2022		2023		2024	
Davlat ulushi mavjud banklar		208517	12718 (6,1%)	234816	10313 (4,4%)	265100	10874 (4,1%)
1	O'zmilliybank	71144	3344 (4,7%)	87730	2911 (3,3%)	96689	3423 (3,5%)
2	O'zsanoatqurilish bank	42946	1643 (3,8%)	47776	1581 (3,3%)	56760	1499 (2,6%)
3	Asaka bank	37805	1802 (4,8%)	36523	1600 (4,4%)	40085	1815 (4,5%)
4	Xalq banki	20592	4282 (20,8%)	21451	3094 (14,4%)	24344	1960 (8,1%)
5	Aloqa bank	7129	342 (4,8%)	8744	254 (2,9%)	10442	248 (2,4%)
Boshqa banklar		31430	822 (2,6%)	45754	736 (1,6%)	70621	1012 (1,4%)
6	Hamkorbank	9 280	155 (1,7)	11471	66 (0,6%)	15761	104 (0,7%)
7	Kapital bank	7 554	246 (3,3%)	14599	214 (1,5%)	25299	444 (1,8%)
8	Ipak yo'li bank	6 452	290 (4,5%)	8040	228 (2,8%)	11568	276 (2,4%)
9	Orient Finans bank	3 378	35 (1,0%)	5079	35 (0,7%)	8207	26 (0,3%)
10	Trastbank	2 708	72 (2,7%)	3399	138 (4,1)	4986	133 (2,7%)
11	Davr bank	2058	24 (1,2%)	2866	55 (1,9%)	4800	29 (0,6%)
Raqamli banklar		820	32 (3,9%)	3391	55 (1,6%)	6473	117 (1,8%)
12	TBC bank	275	8 (3,0%)	1332	29 (2,2%)	3382	65 (1,9%)
13	Anor bank	545	24 (4,4%)	2059	26 (1,3%)	3091	52 (1,7%)
Jami		240767	13572 (5,6%)	283961	11104 (3,9%)	398954	12003 (3,0%)

Manba: cbu.uz ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2022–2024 yillarda tijorat banklari kredit portfeli 240,8 trln so'mdan 398,9 trln so'mga oshgan bo'lsa, muammoli kreditlar ulushi 5,6 foizdan 3,0 foizgacha kamaygan. Bu aktivlar sifati yaxshilangani va risk-menejment tizimi samaradorligi oshganini ko'rsatadi.

Davlat ulushi mavjud banklarda NPL darajasi 6,1 foizdan 4,1 foizgacha pasaygan, xususan Xalq bankida keskin kamayish kuzatilgan. Xususiy banklarda muammoli kreditlar ulushi 2,6 foizdan 1,4 foizgacha kamaygan, raqamli

banklarda esa kredit hajmi tez o‘shishiga qaramay NPL darajasi 2 foiz atrofida saqlanib qolgan. Bu segmentlarda riskni boshqarish mexanizmlari nisbatan samarali ekanini anglatadi.

Muammoli kreditlar ulushini barqaror ravishda pasaytirish uchun banklarda risk-menejment tizimini raqamli va prognozlashga asoslangan modelga o‘tkazish zarur. Xususan, erta ogohlantirish tizimlari, kredit portfelini segmentatsiyalash, makroiqtisodiy stress-testlar hamda sun‘iy intellekt asosidagi skoring mexanizmlarini keng joriy etish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, kredit berish jarayonida collateral baholashning mustaqilligini ta‘minlash va sektorlar kesimida diversifikatsiyani kuchaytirish kredit riskini kamaytiradi.

Davlat ulushi mavjud banklarda kredit siyosatini bozor tamoyillariga moslashtirish, restrukturizatsiya mexanizmlarini takomillashtirish hamda problemali aktivlarni boshqarish bo‘yicha alohida “asset management” platformalarini yaratish tavsiya etiladi. Raqamli banklarda esa tezkor kreditlash jarayonlarini prudensial nazorat bilan uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kredit portfeli hajmining kengayishi fonida muammoli kreditlar ulushining kamayishi bank tizimida risklarni boshqarish mexanizmlari nisbatan samarali ishlayotganini tasdiqlaydi. Biroq ayrim banklar kesimida NPL darajasining yuqoriligi kredit siyosati va monitoring tizimini yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Muammoli kreditlarni tizimli boshqarish banklarning moliyaviy barqarorligi, kapital yetarliligi va uzoq muddatli rentabelligini ta‘minlashning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Choudhry M. *The Principles of Banking*. – Singapore: John Wiley & Sons, 2012. – 384 p.
2. Ozili P. K. *Non-performing loans and financial development: New evidence // Journal of Risk Finance*. – 2019. – Vol. 20, No. 1. – P. 59–81.
3. Nguyen H. *Credit risk management and bank performance: Empirical evidence // International Journal of Finance & Economics*. – 2023. – Vol. 28. – P. 2154–2170.
4. Do T. T., Ngo T. Q., Phung Q. A. *The effect of non-performing loans on bank performance: Evidence from emerging markets // Banks and Bank Systems*. – 2020. – Vol. 15, No. 3. – P. 23–35.
5. Singh S., Basuki B., Setiawan A. *The impact of non-performing loans on bank profitability and shareholder value // Journal of Asian Finance, Economics and Business*. – 2020. – Vol. 7, No. 11. – P. 785–795.